

УДК: 327 (410 : 438 : 47) : 911.3 : 32 (438 : 430 - 04)

**ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКОГО КОРДОНУ
В КОНТЕКСТІ БРИТАНСЬКИХ ІНІЦІАТИВ УНОРМУВАННЯ ВІДНОСИН
МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА СРСР (грудень 1943–березень 1944 рр.)**

Ігор МРАКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історичного краєзнавства*

У статті зроблено спробу проаналізувати заходи британського керівництва, спрямовані на відновлення польсько-радянських відносин, розірваних у квітні 1943 р. Під час проведення консультацій з польським урядом британці робили спроби розв'язати територіальну суперечку між “лондонцями” та кремлівським керівництвом у руслі досягнутих у Тегерані неформальних домовленостей. У ході їх проведення на порядку денному неодноразово поставала справа майбутнього територіального розмежування між Польщею та Німеччиною.

Ключові слова: Велика Британія, СРСР, Польща, лінія Керзона, компенсація, Східна Пруссія, Гданськ, Сілезія, р. Одра.

Дана тема була предметом дослідження зарубіжних дослідників¹, які здебільшого приділяли увагу питанням встановлення східного кордону по лінії Керзона як передумови початку переговорів з Кремлем. Попри це, не до кінця з'ясованими залишаються такі питання: чи на момент проведення консультацій з “лондонцями” британські політики висловлювали власні погляди щодо майбутнього західного кордону Польщі, чи це було відображення офіційної позиції Лондона.

На Тегеранській конференції лідери країн “великої трійки” визначили основні напрями воєнного співробітництва, зокрема, погодили питання відкриття другого фронту. Окрім цього, значну увагу вони приділили ймовірним геополітичним змінам на європейському континенті. Першого ж дня прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчилль ініціював розгляд польської проблеми. У неофіційній розмові з Йосифом Сталіним прем'єр повідомив, що ні він, ні президент США Франклін Рузвельт не уповноважені своїми урядами розглядати справу Польщі. Але, відзначив він, учасники конференції могли б намітити основні контури політичної лінії, яку його кабінет згодом реалізовував би після зустрічі². Коли Й. Сталін запитав, чи варто це робити без участі поляків, то отримав відповідь, що якщо усе буде неофіційно вирішено, то до них можна буде звернутися

¹ *Kamiński M.* Wielka Brytania: sojusznik Polski czy sowiecki poplecznik? Brytyjskie próby skłonienia rządu polskiego do kapitulacji wobec żądań sowieckich (styczeń–luty 1944) // *Arcana*. 1997. № 2. S. 47–65; *Kersten K.* Rząd RP wobec mediacji brytyjskiej (styczeń–marzec 1944 r.) // *Dzieje Najnowsze*. 1998. № 1. S. 29–52; *Tebinka J.* Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945. Warszawa, 1998; *Karski J.* Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty. Lublin, 1998; *Rojek W.* Granica polsko-niemiecka w koncepcjach rządu brytyjskiego (listopad 1943–listopad 1946) // *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*. Kraków. 2001. T.9. S.179–193.

² *Черчилль У.* Вторая мировая война. Т.5. Москва, 1955. С.358.

згодом. Після цього В. Черчілль за допомогою трьох сірників показав як він уявляє зміщення Польської держави на захід, що дуже сподобалося радянському керівникові.

Не зволікаючи, Й. Сталін висловив ідею встановлення західного кордону Польщі по Одрі, а також зацікавлення СРСР частиною Східної Пруссії з містом Кенігсберг³. На заключному засіданні конференції керівники країн погодили, щоб польсько-радянський кордон проходив по лінії Керзона, а на заході – по лінії річки Одра з включенням до складу Польщі Східної Пруссії та частини Сілезії⁴. Хоча це був тільки попередній обмін думками, він відчутно вплинув на майбутні рішення⁵. Даючи згоду Й. Сталіну на зміщення польсько-радянського кордону до лінії Керзона, В. Черчілль не домігся (він і не вимагав) відновлення відносин СРСР з польським урядом⁶. Тому після конференції британці надалі змушені були вести пошук шляхів нормалізації польсько-радянських відносин, розірваних у квітні 1943 р., в контексті яких укотре постали територіальні справи.

Перші кроки у цьому напрямі були зроблені міністром закордонних справ Великої Британії Антоні Іденом під час зустрічей з представниками польського уряду 17, 20 та 22 грудня 1943. Від самого початку на порядку денному постало територіальне питання, від вирішення якого здебільшого і залежало відновлення польсько-радянських відносин. Тоді А. Іден не повідомив польську сторону про неформальну згоду британської делегації у Тегерані на лінію Керзона як майбутній кордон Польщі. Як він відзначив, британська делегація не мала офіційних повноважень для обговорення питань такого характеру, тому ця проблема не була детально дискутована на зустрічі. Водночас міністр не заперечував, що такі розмови мали місце і що він та В. Черчілль брали в них участь. За його словами, територіальні претензії СРСР стосуються в основному земель на схід від лінії Керзона⁷. При цьому, повідомив міністр, Й. Сталін визнавав необхідність приєднання до Польщі як компенсації за понесені втрати на сході країни Східної Пруссії, Гданська, Верхньої Сілезії та встановлення польсько-німецького кордону по Одрі. За словами А. Ідена, такий розмір територіальних компенсацій був достатньо великим, можливо, навіть більшим, ніж цього вимагали інтереси Польщі⁸.

Під час двох наступних зустрічей (20, 22 грудня*) глава Форин Оффіс переконував поляків у необхідності прийняти лінію Керзона, що могло послужити вихідним пунктом до початку польсько-радянських переговорів про відновлення дипломатичних відносин. У випадку згоди до Польщі переходили вищезазвані німецькі території, звідки мало бути виселене німецьке населення, щодо чого С. Миколайчик одразу висловив сумніви⁹. На запитання Е. Рачинського, чи погодиться британський уряд на пропонувану Й. Сталіном лінію польсько-німецького кордону, А. Іден відповів, що не сумнівається у прихильності членів кабінету, якщо механізм визначення територіальних меж Польщі буде

³ Черчилль У. Вторая мировая война. С. 359.

⁴ Й. Сталін не був проти запропонованої формули, проте зазначив, що погодиться на неї тільки у випадку приєднання до СРСР Кенігсберга, а відповідно, і частини Східної Пруссії (Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг. Сборник документов. Т. 2: Тегеранская конференция руководителей трёх основных держав – СССР, США и Великобритании (28 ноября–1 декабря 1943 г.). Москва, 1984. С. 150; Черчилль У. Вторая мировая... Т. 5. С. 396).

⁵ Волков В. Тайное становится явным: деятельность дипломатии и разведки западных держав в годы второй мировой войны. Москва, 1989. С. 200.

⁶ Tebinka J. Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945. Warszawa, 1998. S. 301.

⁷ Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. T. 6: lipiec 1943–kwiecień 1944. Kraków, 2003. S. 338.

⁸ Ibid. S. 339.

* У ході двох наступних зустрічей, крім Е. Рачинського, з польського боку брали участь прем'єр-міністр Станіслав Миколайчик та міністр закордонних справ Е. Помер.

⁹ Raczyński E. W sojusznictwie Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939–1945. Warszawa, 1989. S. 345.

одобрений польською та радянською сторонами¹⁰. Хоча у ході цих зустрічей А. Іден неодноразово звертав увагу польських політиків на дещо перевищені радянською дипломатією обсяги компенсації¹¹, що свідчило про невизначеність британців стосовно лінії Одри як майбутнього кордону¹². Аналогічною була їхня позиція щодо Східної Пруссії. На момент розмов глава Форин Оффіс не повідомив, що у Тегерані їхня делегація погодилась на перехід частини цієї території з Кенігсбергом до СРСР¹³. Втім, незважаючи на попередні домовленості, А. Іден припускав, що у майбутньому вдасться переконати Й. Сталіна відмовитись від претензій щодо частини східнопруських теренів¹⁴.

Сумніви С. Миколайчика щодо можливості виселення німецького населення з територій, про перехід яких до Польщі йшлося, були небезпідставними. Згідно з статистичними даними, які були у розпорядженні “лондонців”, кількість поляків у Східній Пруссії, Гданську та в Сілезії була малою, що демонструють наведені в таблиці дані (на основі перепису 1933 р.). Відтак, якщо говорити мовою відсотків, то у Східній Пруссії їх проживало 0,1 %, у Гданську – 4,9 %, у Нижній та Середній Сілезії – 3,9 %. Тільки у Верхній Сілезії частка польського населення становила – 42,59 %.

Співвідношення поляків до загальної кількості населення у Східній Пруссії, Гданську та Сілезії¹⁵	
1. Східна Пруссія	
Площа.....	36. 991 км ² (14. 280 кв. миль)
Кількість населення.....	2. 333. 300
Поляки.....	250. 000
2. Гданськ	
Площа.....	1.893 км ² (731 кв. миль)
Кількість населення.....	407. 517
Поляки.....	20. 000
3. Верхня Сілезія	
Площа.....	8. 700 км ² (3. 745 кв. миль)
Кількість населення.....	1. 526. 000
Поляки.....	650. 000
4. Нижня та Середня Сілезія*	
Площа.....	8. 250 км ² (3. 187 кв. миль)
Кількість населення.....	640. 000
Поляки.....	25. 000

¹⁰ Protokoły posiedzeń... Т. 6. S. 345.

¹¹ Ibid. S. 344, 352.

¹² На невизначеність британського керівництва щодо майбутнього польсько-німецького кордону вказує телеграма В. Черчілля до А. Ідена від 20 грудня 1943 р., якою прем'єр уповноважував останнього до ведення переговорів з поляками. При тому він, окреслюючи в загальних рисах лінію майбутнього кордону, зазначав, що “поляки повинні зрозуміти, що це є попередні пропозиції” (Sprawa polska w czasie Drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. Warszawa, 1965. S. 434).

¹³ Головною причиною цього, як зазначав А. Іден у телеграмі до В. Черчілля від 24 грудня 1943 р., було небажання ускладнювати переговори з поляками, оскільки йшлося про отримання їхньої згоди на лінію Керзона (The Great Powers and the Polish Question 1941–1945. A Documentary Study in Cold War Origins / Ed. by A. Polonski. London, 1976. P. 171).

¹⁴ На конференції у Тегерані Й. Сталін вимогу приєднання Кенігсберга до СРСР мотивував потребою в незамерзаючих портах на півночі країни. Однак після Тегерану в меморандумі, розробленому одним із структурних підрозділів Форин Оффіс (Research Department), було вказано, що після закінчення війни Радянський Союз володітиме незамерзаючими портами (Мемель, Лібау, Віндау) в балтійському регіоні (The Great Powers... P. 171).

¹⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (Далі – ААН). HI / Akta Stanisława Mikołajczyka. Sygn. 30–A. S.1102.

* Йдеться про території Вроцлавської і Лігницької регенції¹⁶ на схід від Одри.

Незважаючи на зусилля А. Ідена, 22 грудня 1943 р. С. Миколайчик відхилив запропонований британською стороною механізм розв'язання територіальної суперечки. Це свідчило про небажання “лондонців” зрікатися “східних кресів” і ставити у залежність встановлення польсько-німецького кордону від вирішення територіальної суперечки з СРСР. Така позиція відповідала ухваленим польським керівництвом 7 грудня 1943 р. тезам політичної лінії у питанні приєднання до Польщі ряду територій Німеччини. Йшлося, зокрема, про необхідність отримання згоди від британського та американського урядів на “беззастережне включення до складу Польщі Східної Пруссії, Гданська та Верхньої Сілезії” до завершення війни. При цьому поляки виступали проти встановлення залежності між реалізацією територіальних претензій Польщі на заході та визначенням польсько-радянського кордону¹⁷.

Безрезультатність переговорів А. Ідена не змінила намірів британців сприяти відновленню польсько-радянських відносин, однак тепер вони змушені були брати до уваги низку об'єктивних чинників. Передовсім, переломні битви радянських армій під Сталінградом та Курськом засвідчили, що СРСР буде одним із переможців війни і відіграватиме одну з ключових ролей у післявоєнній Європі. Водночас Тегеранська зустріч, по суті, показала неспроможність Великої Британії та США перешкодити радянській експансії в Європу¹⁸. З огляду на це, наприкінці 1943 р. у Лондоні все більше утверджувалася думка про те, що навіть у випадку найвигіднішого вирішення питання кордонів Польща не матиме достатньо сили, щоб чинити опір СРСР¹⁹.

За таких обставин, вважали в урядових колах Лондона, тільки згода польської сторони на лінію Керзона могла стати основою початку переговорів. В цьому переконували і уряд С. Миколайчика. У ході подальших контактів британці наголошували не стільки на необхідності, скільки на неминучості встановлення саме такого кордону²⁰. Йшлося також про потребу оцінки поляками воєнно-політичних реалій та шансів на перемогу у територіальній суперечці з Кремлем. Так, у розмові польського дипломата Стефана Аубака з керівником Центрального департаменту Френком Робертсом, яка відбулася 29 грудня 1943 р., останній дорікнув співрозмовникові тим, що “поляки не хочуть зрозуміти ситуації”. Очевидним є, що Ф. Робертс ставив за мету переконати їх у тому, що “Росія володіє силою”, на яку треба зважати²¹.

Події січня 1944 р. ще більше ускладнили можливості відновлення польсько-радянських відносин. 5 січня 1944 р., після перетину частинами Червоної армії передвоєнного кордону Польщі на Волині, еміграційний уряд опублікував ноту, якою заявив, що не визнає силової зміни попередньо укладених міжнародно-правових угод. Безперечно, йшлося і про Ризький договір. У відповідь Кремль у ноті від 11 січня звинуватив поляків у нездатності налагодити дружні відносини з СРСР. Звернення “лондонців” до урядів США та Великої Британії (нота 15. I.) з проханням про посередництво у переговорах було вміло використане радянським керівництвом, аби звинуватити їх у небажанні встановити добросусідські відносини. Цим Кремль дав зрозуміти, що без прийняття лінії Керзона відновлення дипломатичних відносин неможливе²².

¹⁷ Sprawa polska... S. 431–432.

¹⁸ Mayle P. Eureka summit. Agreement in Principle and the Big Three at Tehran, 1943. Delaware, 1987. P.146.

¹⁹ AAN. HI / Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Далі – MSZ). Sygn. 76. S. 628.

²⁰ Ibid. Sygn. 76. S. 551.

²¹ AAN. HI / MSZ. Sygn. 76. S. 547.

²² Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 12-ти т. Т.8. Москва, 1974. С.14–15, 22–24. Такий крок радянського керівництва негативно вплинув на настрої в середовищі польського політикуму. В підсумку це було розцінено деякими польськими політиками як “остаточне закінчення політичного етапу (у двосторонніх відносинах – I. M.), який характеризувався надією [...] на відновлення дипломатичних відносин” (Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolińskich (Далі – BZNO). Papiery Kazimierza Sosnkowskiego. Sygn.16522/II. S.348).

Після повернення до Лондона В. Черчілль приєднався до переговорного процесу, започаткованого А. Іденом. При цьому він змушений був зважати на низку факторів, обставин, у яких доводилося діяти. По-перше, категоричний тон радянської дипломатії, відверте небажання йти на переговори давали підстави припускати, що територіальними претензіями щодо Польщі Кремль не обмежиться. Це тільки посилило у нього побоювання щодо можливості втручання СРСР у внутрішньополітичне життя Польщі після війни²³.

По-друге, на початок 1944 р. Червона армія контролювала лише незначну частину польських територій. З огляду на це, В. Черчілль прагнув врегулювати польсько-радянські відносини до моменту повного зайняття Польщі радянськими військами²⁴. Лише за таких обставин, вважали британці, можна було забезпечити “лондонцям” можливість повернутися до Варшави після війни. На думку В. Черчілля, майбутня некоммуністична, але дружня щодо Москви Польща повинна була стати своєрідним бастионом на шляху німецької експансії на схід²⁵. Однак, як свідчать документи, польські візіі про післявоєнне місце і роль власної держави у східноєвропейському регіоні не збігалися з британськими. “Лондонці” бачили майбутню Польщу сильною і великою державою, яка б відіграла роль захисного кордону перед імовірною радянською експансією на захід²⁶.

По-третє, тегеранська зустріч показала слабку зацікавленість Вашингтона східноєвропейським регіоном, що додавало впевненості В. Черчіллю. Однак це не означало, що він мав абсолютну свободу дій і міг офіційно, в односторонньому порядку визнати зміну західного кордону Радянського Союзу. Прем'єр пам'ятав події весни 1942 р., коли керівництво Білого дому в категоричній формі зажадало відтермінувати вирішення питання реконструкції кордонів на післявоєнний період. Єдиним виходом із цієї ситуації було отримання згоди від “лондонців” на перехід “східних кресів” під владу Кремля.

Зустріч обох прем'єрів відбулася 20 січня 1944 р. Під час розмови В. Черчілль переконував С. Миколайчика погодитися на встановлення польсько-радянського кордону по лінії Керзона взамін за приєднання Східної Пруссії (про згоду британців на перехід частини якої “лондонці” на той момент не знали), Гданська, Верхньої Сілезії та територій на схід від Одри з багатими природними ресурсами та чималим економічним потенціалом. При цьому він заявив, що “німецьке населення треба буде усунути з територій, охоплених такими кордонами”²⁷, що забезпечить Польщі не тільки територіальні відшкодування, а й національну однорідність усередині країни. Більше того, В. Черчілль впевнено заявив, що союзники подбають про те, щоб унеможливити у майбутньому реванш з боку Німеччини. Поляки також повинні були отримати відповідні гарантії безпеки²⁸.

Наполягання та аргументи В. Черчілля не принесли результату. С. Миколайчик не погодився на пропонування механізм розв'язання територіальної суперечки та залишився на позиції відновлення *status quo ante bellum* на сході²⁹. Позиція польського

²³ Kersten K. Rząd RP wobec mediacji brytyjskiej (styczeń–marzec 1944 r.) // Dzieje Najnowsze. 1998. № 1. S.40.

²⁴ Kariski J. Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty. Lublin, 1998. S. 356; Eden A. Pamiętniki 1938–1945. T. 2: Obrachunki / Przeł. J. Meysztowicz. Warszawa, 1972. S. 338.

²⁵ The Formation of the Polish Community in Great Britain 1939–1950. / Ed. by Sword K. London, 1989. P.153.

²⁶ BZNO. Papiery Kazimierza Sosnkowskiego. Sygn. 16522 / II. S. 348.

²⁷ Na najwyższym szczeblu: spotkania premierów Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiej Brytanii pod czas II wojny światowej / Opr. M. Kamiński, J. Tebinka. Warszawa, 1999. S. 108–109.

²⁸ Ibid. S. 110.

²⁹ Ibid. S. 111, 117.

керівництва певною мірою була очікуваною. У ході британсько-польських переговорів відчувалося, що обидві сторони по-різному обґрунтовували необхідність переходу німецьких територій до Польщі. Якщо британські дипломати розглядали такий крок як компенсацію за втрати, яких Польща зазнала на сході³⁰, то поляки надалі прагнули представити зміну кордону з Німеччиною як повернення давно забраних власних територій³¹. Наголошування британців на “доволі великих розмірах” компенсації, їх сумніви у доцільності встановлення кордону по р. Одра породжували побоювання серед польських політиків щодо британських обіцянок.

Зважаючи на це, у третій декаді січня 1944 р. польське керівництво спробувало з'ясувати, які гарантії уряди США та Великої Британії готові були надати у випадку згоди на зміну східного кордону. Не менш важливим було уточнити розміри німецьких територій, на які могла претендувати Польща та отримати запевнення непорушності західного кордону. 23 січня 1944 р. до А. Ідена було направлено ноту, якою польський уряд прагнув з'ясувати позицію Великої Британії щодо нових кордонів Польщі. Полякам йшлося про гарантії одночасного визначення східного та західного кордонів, їх непорушності та свободи внутрішньополітичного розвитку після війни.

Однак доволі швидко з'ясувалося, що західні уряди не мали наміру надати таких гарантій³², що ще більше знеохотило польське керівництво погоджуватися на лінію Керзона. По суті, від уряду С. Миколайчика вимагали поступитися значною частиною території країни, не даючи взаємних гарантій зміни та непорушності польсько-німецького кордону³³. Однією з вагомих причин такої позиції британців була невпевненість у майбутньому внутрішньополітичному розвитку Польщі, підсилювана прагненням Й. Сталіна реорганізувати діючий польський уряд³⁴. Останнє було для британців великою прикрістю, оскільки вони у розмовах з поляками заявляли, що Кремль не мав намірів втручатися у внутрішні справи їхньої країни³⁵.

У тій ситуації британському прем'єрові нічого не залишалось, як вкотре спробувати переконати “лондонців” прийняти лінію Керзона, що він і зробив на зустрічі з С. Миколайчиком 6 лютого. Однак, як показав перебіг розмови, жодного результату досягнуто не було. Після того, як він повідомив співрозмовникові про претензії СРСР на Кенігсберг та частину Східної Пруссії³⁶, С. Миколайчик почав наполягати на відтермінуванні розмов про корективи східного кордону до мирної конференції.

³⁰ AAN. HI / MSZ. Sygn. 235. S. 811; Na najwyższym szczeblu... S. 108–109, 128.

³¹ Ibid. Sygn. 82. S. 72, 139.

³² У заяві Держдепартаменту США від 1 лютого 1944 р. йшлося про те, що американський уряд готовий допомогти у вирішенні польсько-радянської територіальної суперечки, але відмовлявся брати на себе будь-які зобов'язання на майбутнє (Documents on Polish-Soviet Relations 1939–1945 (Далі – DOPSR). Vol. 2: 1943–1945. London, 1967. P. 160).

³³ Duraczyński E. Między Londynem a Warszawą (lipiec 1943–lipiec 1944). Warszawa, 1986. S. 105.

³⁴ Після приїзду до Лондона і проведення першої зустрічі з С. Миколайчиком В. Черчілль у листі від 1 лютого 1944 р. поінформував Й. Сталіна про перебіг консультацій з поляками. Однак у посланні-відповіді прем'єрові радянський лідер скептично поставився до досягнення порозуміння в найближчій часі, мотивуючи тим, що в діючому польському уряді були антирадянські налаштовані особи. З огляду на це, Й. Сталін висловив міркування щодо можливості виведення з його складу, як він відзначив, “профашистських імперіалістичних елементів і включення до нього людей з демократичними поглядами”. Без сумніву, йшлося про представників лівих політичних сил Польщі. Це викликало сумніви у британців стосовно правдивості радянських обіцянок не втручатися у внутрішні справи Польщі (Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941–1945: Документы и материалы. В 2-х т. Т. 2: 1944–1945 / М-во иностр. дел СССР. Москва, 1983. С. 32; Sprawa polska... S. 470–471).

³⁵ AAN. HI / MSZ. Sygn. 76. S. 544.

³⁶ За польськими підрахунками, до СРСР мало б відійти 10110 із 35992 км кв., де проживало 994 із 2488 тис. населення (AAN. HI / MSZ. Sygn. 125. S. 187).

Події, які розгорталися протягом кількох наступних днів, відчутно вплинули на подальший хід британсько-польських консультацій. 22 лютого 1944 р. В. Черчілль, виступаючи в Палаті громад, висловив згоду на зміну східного кордону Польщі і його встановлення по лінії Керзона³⁷. Водночас наголосив, що як він, так і Й. Сталін солідарні у тому, що поляки повинні отримати компенсацію коштом Німеччини на заході і на півночі³⁸. Заява прем'єра не була чимось новим, радше, вона стала логічним наслідком досягнутих у Тегерані неформальних домовленостей³⁹.

Як показало засідання Палати громад, представники провідних політичних партій погоджувалися з главою уряду⁴⁰, коли йшлося про лінію Керзона. Цього не можна сказати про зміну польсько-німецького кордону, оскільки багато хто з них висловлював з цього приводу застереження⁴¹. Польський дипломат С. Дембінський у рапорті про перебіг засідання Палати громад відзначив, що чимало депутатів з обережністю ставилися щодо будь-яких формальних зобов'язань у даній справі, які могли б погіршити післявоєнні британсько-німецькі відносини⁴². Цікавий коментар заяви В. Черчілля про реконструкцію польсько-німецького кордону після війни зробив депутат Палати громад Стефан Кінг-Холл. Він, зокрема, зазначив, що території Німеччини, про перехід яких під владу Польщі говорив прем'єр-міністр, як історично, так і етнографічно є більше німецькими. За його словами, у випадку приєднання теренів з переважаючим німецьким населенням до Польщі, остання уподібниться до бомби з годинниковим механізмом, яка може будь-коли вибухнути⁴³.

Оцінка зробленої В. Черчіллем заяви дає підстави стверджувати, що він зіграв тільки на руку радянській дипломатії. Ні британці, ні “лондонці” жодних політичних дивідендів від цього не отримали. Британський прем'єр перекреслив і без того слабкі сподівання на початок польсько-радянських переговорів. Це визнавали сучасники, з цим погоджуються і дослідники⁴⁴. Реакція польського уряду, як згодом писав свідок тих подій Вітольд Бабінський, була “більш, ніж слабкою”⁴⁵. У таборі “лондонців” панували розпачливі настрої⁴⁶, позицію В. Черчілля розцінювали як “моральну капітуляцію щодо радянських вимог”⁴⁷. Радянська ж сторона вкотре пересвідчилася у підтримці Лондоном її територіальних претензій щодо Польщі⁴⁸.

Після 22 лютого Кремль не поспішав розпочинати переговори з поляками. У листі до В. Черчілля від 3 березня 1944 р. Й. Сталін відкинув можливість досягнення компромісу з “лондонцями”, зазначивши, що “ті люди (поляки. –І.М.) не здатні на створення нормальних відносин з СРСР”⁴⁹. У тій ситуації ні британці, ні поляки не мали аргументів, якими могли схилити керівництво Кремля до переговорів.

³⁷ AAN. HI / MSZ. Sygn. 76. S. 239; *Sprawa polska...* S. 480–481; *Babiński W. Przyczynki historyczne do okresu 1939–1945.* Londyn, 1967. S. 234; *Pragier A. Czas przeszły dokonany.* Londyn, 1966. S. 734.

³⁸ AAN. HI / MSZ. Sygn. 76. S. 239.

³⁹ *Anders W. Bez ostatniego rozdziału: Wspomnienia z lat 1939–1946.* Newtown Wales, 1950. S. 264.

⁴⁰ AAN. HI / MSZ. Sygn. 76. S. 239, 240, 244.

⁴¹ *Ibid.* Sygn. 76. S. 245, 246.

⁴² *Ibid.* Sygn. 82. S. 602.

⁴³ *Ibid.* Sygn. 76. S. 347.

⁴⁴ *Babiński W. Przyczynki historyczne...* S. 234; *Kersten K. Rząd RP wobec mediacji...* S. 48.

⁴⁵ *Babiński W. Przyczynki historyczne...* S. 234.

⁴⁶ *Raczyński E. W sojusznicy Londynie...* S. 232; *Babiński W. Prasa angielska w sprawach polskich na przełomie lat 1943–1944 // Zeszyty Historyczne.* 1971. № 20. S. 9.

⁴⁷ AAN. HI / MSZ. Sygn. 76. S. 78.

⁴⁸ *Dymarski M. Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945.* Warszawa, 1999. S. 352.

⁴⁹ *DOPSR. V. II. P. 197; Советско-английские отношения...* Т. 2. С. 47.

Спроби британців зрушити з місця справу відновлення польсько-радянських відносин протягом березня 1944 р. не дали результату. 29 березня 1944 р. керівник центрального департаменту Френк Робертс на зустрічі з керівником секретаріату С. Миколайчика Юзефом Заранським повідомив, що його уряд не бачить шансів для відновлення польсько-радянських дипломатичних відносин⁵⁰. Британська сторона тим самим визнала, що подальші спроби домагатися від радянського керівництва розпочати переговори з урядом С. Миколайчика є безперспективними.

Отже, наприкінці 1943–на початку 1944 рр. уряд Великої Британії не виробив остаточної і чіткої позиції щодо майбутнього польсько-німецького кордону. Британські політики декларували, радше, власне ставлення до різних розмірів компенсацій, можливих варіантів післявоєнної граничної лінії. Розмови про реконструкцію західного кордону та перехід ряду німецьких територій до Польщі, на чому британці неодноразово наголошували, були своєрідним аргументом аби схилити польське керівництво погодитись на лінію Керзона, що послужило б основою початку переговорів про відновлення відносин з Кремлем.

**PROBLEM OF POLISH-GERMAN BORDER
IN CONTEXT OF BRITISH INITIATIVES OF SETTING OF NORMS
TO POLISH-SOVIET RELATIONS (December of 1943– March of 1944)**

Igor MRAKA

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka str., L'viv, 79000
The chair of historical regional study*

An attempt to analyze the measures of British leaders, directed on renewal of the polish-soviet relations, broken in April, 1943, is made in the article. During conducting of consultations with the Polish government Britain gave it a shot to straighten out a territorial dispute between the London "citizens" and Kremlin guidance in the context of informal accommodations in Teheran. During consultations the matter of future territorial differentiation between Poland and Germany was repeatedly on the agenda.

Keywords: Great Britain, USSR, Poland, the Curzon line, reparation, East Prussia, Gdansk, Silezia, Odra river.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2006
Прийнята до друку 26.10.2006

⁵⁰ *Tebinka J. Polityka brytyjska... S. 338.*